

DISKUSE

BOLESLAV BARTA

K OTÁZCE CHULIGÁNSTVÍ A K JEHO PSYCHIATRICKÉ A PSYCHOLOGICKÉ PREVENCI

Je naše mládež duševně nemocná? To je první otázka, která čtenáře napadne při přečtení nadpisu článku MUDr. Žalmana „Bez psychiatrů problém mládeže nevyřešíme“. Článek vyšel 3. IV. 1958 v rubrice Rovnosti Hovoříme o výchově dětí.

Je v něm velmi správně zdůrazněno, že zaměřovat se jen na zevní projevy páskovství a chuligánství zdaleka nestačí a že je nutno jít na kořen zla. S tím je možno jen souhlasit. Obtížnější však již je, nenamítat nic proti tomu, že kořen tohoto zla je zapuštěn v půdě, kterou vzdělává psychiatrie.

Protože se takový nesprávný názor rozšiřuje i mezi některými odborníky, je třeba k němu zaujmout kritické stanovisko. Není třeba ani velkého zamyšlení a již se nám vybaví série dalších otázek, ke kterým nás obsah článku vede: Je snad pocit méněcennosti duševní poruchou v psychiatrickém slova smyslu? Patří snad do této kategorie touha po uplatnění, různá zklamání a podléhání vlivu špatného prostředí? Patří tam i to, že „matka vyžívá na dítěti své osobní touhy po extrémnosti a vzbuzení pozornosti?“ Na základě jakého výzkumu mládeže dr. Žalman tvrdí, že „mnoho z nich je vyloženě psychicky úchylných“? Není to tvrzení příliš odvážné a zároveň trochu pohodlné?

Stejně nelze tak bezpečně tvrdit, že když znemožníme „výstředníkům výsměchem a trestem“ jejich výstřelky v chování, že se to „pak projeví jinak, často v horší formě: ve zločinnosti, v záporném postoji ke společnosti, ve škůdcovství, v pokřivených charakterech“! Zde snad dr. Žalman přece jen trochu spekuluje. V mnoha případech bude jistě i opak pravdou. Víme dobře, že s jídlem roste chuť. To platí i v této oblasti. A přesycení tu nenastává dost rychle. Dr. Žalman připouští, že existuje něco, čemu se říká „působení příkladem a svodem na ostatní mládež“. Opravdu můžeme jen málo namítat proti skutečnosti, že mnoho výstřelků v chování naší mládeže je pouhým napodobením příkladů a ne východiskem v řešení vlastních vnitřních problémů, či výsledkem „vyložené psychické úchylnosti.“

V prvních dubnových dnech r. 1958 jsem viděl na některých brněnských ulicích řadu asi 13–14letých dětí (jednotlivce i skupiny), jak chodí s různobarevnými dětskými dudlíky v ústech a vesele a soustředěně vážně dudlají. Náhodou jsem některé z nich znal. Byli to zdravím kypící žáci s výborným prospěchem a s úspěchy i v uměleckých souborech, ještě bezstarostní. Stěžil některý z nich trpěl komplexem méněcennosti nebo vědomím zmařeného životního cíle (psychoanalytici by to snad s uspokojením kvalifikovali jako masový návrat do fáze orální erotiky). Dal jsem se s nimi do řeči, abych zjistil „kořen“ tohoto výstřelku.

Dověděl jsem se, že dudlík nosí „z legrace a ze sympatie k druhým“. Bavil jsem se s nimi na thema dudlík opravdu humorně a čím byla větší legrace, tím menší legraci jim působila vzpomínka na chuť dudlíku ve vlastních ústech. Mám teď snad žít ve strachu, že takto zaražený výstřelek se u zmíněných dětí projeví „v daleko horší formě, např. ve zločinnosti?“ Existují zajisté taktní formy výsměchu výstřelkům a existují i vhodné tresty za výstřelky. I když nechceme tvrdit, že jsou vždycky na místě a účinné, přece jen, zejména u případů „svedených“, se mohou dobře osvědčit.

Samozřejmě, že předpokládáme i vliv plně neuvědomělých popudů na různé výstřelky; i s těmi je nutno v práci s mládeží počítat.

Při hodnocení jednání mladistvých nemůžeme rovněž přehlížet jejich věkové zvláštnosti. Povrchnímu pozorovateli se zdají často nevysvětlitelné prudké duševní zvraty, především v citové oblasti. Probouzí se zájem o druhé pohlaví, stupňují se nejrůznější romantické sny a touhy, projevuje se snaha podceňovat všeobecně uznávané a být sobě, případně druhým, autoritou sám. S tím souvisí i chladný vztah k vážným životním hodnotám jako je rodičovství a stáří, snaha po efektním zevnějšku, mnohdy extrémně přeháněná. Mladiství chtějí být aspoň v něčem podobní dospělým.

Jejich zvýšený sebectví a v souvislosti s ním zároveň zvýšená ctižádost se projevují ve snaze okázale měřit své síly, soutěžit, a celou řadou jiných povahových rysů. My dospělí jsme příliš snadno zapomněli, že jsme změnami dospívání rovněž prošli a že tu jde v podstatě o změny, které jsou z hlediska normálního vývoje v muže či v ženu zcela zákonité. Problém je v tom, jak tyto změny vhodně usměrňovat a jak jich účelně využívat. Není to však problém psychiatrický. Krátký rozbor procesu jednání to ještě výrazněji potvrdí.

Zdrojem lidského jednání jsou motivy. Pochod, kterým vzniká motiv, nazýváme motivací. Obsahem motivů mohou být nejrůznější psychické akty (vjemy, představy, vzpomínky, pudy, zájmy, zásady, ideje apod.), které se projevují jako potřeba, tj. jako nedostatek něčeho pro život důležitého a vedou živou bytost k činnosti, která je někdy dosti neurčitá, jindy přímo zaměřena k ukojení potřeby. Lidské potřeby rozdělujeme na základní, tj. tělesné, které hývají nejúžeji spjaty s našimi pudy (u člověka bývají již značně kulturně přetvořeny), a na potřeby kulturní, které se vyvinuly během lidského soužití a staly se nedílnou součástí lidské duševní činnosti. Těchto potřeb stále přibývá. Motivы člověka se mění nejenom v průběhu jeho růstu a vývoje fyzického, ale také intelektuálního a citového. Mění se v závislosti na změnách prostředí rodinného, školního a pracovního. Na stabilitu či dynamiku motivací mají vliv i změny v politických hlediscích národa společně se změnami hospodářských podmínek. Je jen přirozené, že velké změny v hospodářské základně jsou u nás provázány změnami v oblasti společenských vztahů, které projevují svůj vliv i mezi mládeží. Zasahují především motivační procesy, a to nejen v kladném, ale u jisté části mládeže i v záporném smyslu.

Motivace je první ze tří fází našeho jednání. V ovládnutí motivačních procesů mladistvých je jeden z nejvýznamnějších klíčů k odstranění nežádoucích výstřelků v jejich chování. Pro psychologii není zvláště obtížné využívat motivů vhodných, ovlivňovat motivy nepříznivé a vytvářet u mladistvých motivy nové, společensky hodnotné. Ani zde se však ještě nepohybujeme na půdě psychiatrie.

Druhou fází jednání, v níž si vybíráme mezi různými motivy a volíme prostředky k dosažení cíle, je rozhodování. Volba prostředků bývá ovlivňována

mnohdy plně neuvědomovanými minulými a současnými vlivy prostředí, četbou apod. V práci s mládeží nestačí tedy věnovat jen pozornost motivačnímu procesu, ale je stejně důležité mít vliv na volbu prostředků. Např. stejný ušlechtilý motiv, pořídit si dobrou knihovnu, může vést jednoho ke zvýšení šetrnosti a pracovitosti za účelem získání potřebného množství peněz, zatím co druhý bude vidět nejlepší prostředek k dosažení svého cíle v okrádání druhých. Jakou psychiatrickou léčebnou metodu by dr. Zalman použil v tomto případě?

Poněvadž motivace usměrňuje chování za dosažením určitého cíle, je nutno, v analýze nápadného chování mladistvých uvážit, jakou roli zde mají následky případného zmaření, překažení, nedosažení cíle jimi vytouženého. Takovému zmaření se říká v psychologii frustrace. Její prameny, následky a způsob reakcí na frustrační situace běžného života představují především oblast psychologickou a ne psychiatrickou.

I když nescmíme docela podceňovat žádnou složku osobnosti, musíme si přece jen být vědomi toho, že všechny její složky dostávají svou konečnou tvárnost teprve vlivem charakteru. Vedle znaků společných s ostatními lidmi — to, že vnímáme, ukládáme do paměti a vybavujeme si z ní, představujeme si, myslíme, užíváme řeči, máme různá přání a touhy, prožíváme různé city, rozhodujeme se apod. — máme každý řadu svých osobitých vlastností, svou strukturu zájmů a schopností, temperament a charakter. Všechny tyto vlastnosti dávají jediný celek. Jednotlivou a neopakovatelnou lidskou osobnost. Charakter představuje sklad, sjednocení, výslednici vrozených temperamentových vlastností (tj. typu nervového systému, charakterisovaného silou, rovnováhou a pohyblivostí dvou základních nervových procesů — podráždění a útlumu) a získaných povahových vlastností v průběhu vývoje člověka vlivem způsobu života, výchovy, hospodářských a sociálních poměrů, v nichž vyrůstal. Získané vlastnosti mohou dokonce překrýt, maskovat vrozené vlastnosti temperamentové.

Úkol vytvořit harmonickou osobnost spočívá v umění obemknout celou její stavbu i vnitřní dialektické rozpory mezi jednotlivými složkami řetězem kladných charakterových rysů. V této skutečnosti se otevírají dveře ohromné síle správně prováděné výchovy.

Správně prováděná výchova je však těžká a nesnadná práce, vyžadující adekvátní nástroj, kterým je beze sporu především psychologie. Dosud nebyla, bohužel, důsledně a v náležitém rozsahu dostatečně odborně ve výchovné praxi používána. Dříve než se rozhodneme udělat pro mladistvé z naší společnosti velkou psychiatrickou nemocnici, měli bychom zajistit naší výchovné praxi potřebnou psychologickou péči.

V tomto směru může mít velký význam zřízení soustavy pedagogických psychologů a školních psychologů (školních psychologických poradců) ve školské organizaci, které je v současné době navrhováno.

Vzhledem k tomu, že se psychologická věda v posledních desetiletích rozvinula v řadu specializovaných disciplín s ohromným množstvím poznatků, je nezbytné, aby péče o využití psychologických poznatků v oblasti výchovy byla svěřena specialistům. Měla by být co nejdříve plánována a zřizována místa:

1. školních psychologů (aspoň na větších všeobecně vzdělávacích školách a na odborných školách).
2. okresních pedagogických psychologů (vždy jeden pro okres),
3. krajských pedagogických psychologů (vždy jeden pro kraj),
4. ústředního pedagogického psychologa.

Školními psychology by byli učitelé příslušných škol se speciální kvalifikací a se sníženým vyučovacím úvazkem. Kvalifikace školního psychologa by měla spočívat v absolvování jednoho učebního předmětu, kterého bude na devítiletkách, dvanáctiletkách i odborných školách dostatečný počet hodin (navíc by mohl být školnímu psychologovi přidělen větší počet hodin se kterým bude v osnůvách počítáno na realizaci principu spojení školy s praxí a na občanskou výchovu) a v absolvování odborného univerzitního studia psychologie pro oblast výchovy na všeobecně vzdělávacích a odborných školách. Po absolvování učitelského oboru a části psychologie (která by byla po dobu pobytu na fakultě průvodním oborem), by takovýto budoucí školní psycholog nastoupil na školu jako učitel. V dalších 2–3 letech během svého působení na škole by napsal diplomovou práci z problematiky školní psychologie a formou dálkového studia by se připravil na závěrečné zkoušky z psychologie. Teprve po jejich úspěšném absolvování by mohl zastávat funkci školního psychologa.

Po poradě s katedrou psychiatrie lékařské fakulty university v Brně a se školským odborem rady KNV v Brně vypracovala katedra psychologie brněnské university popis práce těchto specialistů a návrh k vybudování některých psychologických zařízení, která by doplňovala existující nebo plánovaná zařízení psychiatrická.

Práce školního psychologa se týká kromě oblasti speciálně duševně hygienické ještě celé řady oblastí (učebně výchovné, nápravně učební, depistážní, poradní a osvětové), v nichž má činnost psychologa ve svých důsledcích rovněž duševně hygienický význam a nutně sníží počet výstřelků v chování mravnostních trestních činů, majetkových trestných činů a násilných trestných činů, které se vyskytují u naší mládeže.

Z popisu práce školního psychologa zde uvedu jen jeho úkoly duševně hygienické v užším slova smyslu a depistážní činnost.

Školní psycholog hledá a aktivně uskutečňuje nejrozmanitější formy péče o optimální adaptaci psychické sféry a jejím prostřednictvím celého žákova organismu vůči sociálnímu prostředí. Z tohoto hlediska je psychologovým úkolem:

1. sledovat citové zdraví žáků a ve spolupráci s učiteli a rodinou se snažit o nápravu nezdravého a záporného citového vývoje,
2. zjišťovat kořeny těch symptomů v žakově chování, které bývají příčinou jeho konfliktů s okolím a snažit se o jejich odstranění,
3. zjišťovat druh přetrvávajícího vlivu minulých zkušeností, které nevhodně zatěžují normální psychickou činnost žákova a žáka vůči nim desensibilisovat,
4. sledovat citový život žáků s výraznějšími projevy pudového chování a pracovat na jeho podřízení racionální kontrole,
5. odstraňovat různé zlovyky,
6. studovat vliv trémy na výkonnost žáků, zbavovat je trémy psychologickými prostředky a tím přispívat k zlepšení jejich prospěchu,
7. zjišťovat stupeň únavy žáků v období intenzivnější práce a zejména v indikovaných případech vhodnými psychologickými metodami zabránovat postupujícímu vyčerpání, které by mohlo vést k žakově neurotisaci apod.

Při své činnosti depistážní se stává školní psycholog prodlouženou rukou okresního psychiatra a okresního školního psychologa. Kvalifikaci mu k tomu dává dostatečné vzdělání v psychopatologii a dětské psychiatrii. Školní psycholog sleduje duševní zdraví a podle povahy poruch posílá buď okresnímu pedago-

gickému psychologovi nebo přímo okresnímu psychiatrovi k podrobnému vyšetření případy:

1. s výraznějšími poruchami chování (např. podivnosti v chování, útočnost, podezření na sexuální perverse, samotářství apod.),
2. s výraznějšími poruchami emotivity (např. úzkosti, deprese, hypomanické stavy, plačtivost, citová chudost, afektivní výbušnost),
3. s výraznějšími poruchami motoriky (např. tiky, zvýšený pohybový neklid apod.),
4. s výraznějšími poruchami řeči (např. opožděný vývoj řeči, patlavost, koktavost, mutismus, izolované poruchy čtení či psaní),
5. s výraznějšími poruchami školního prospěchu (školními neúspěchy),
6. s výraznějšími sklony asociálními,
7. s podezřením na psychosy, na defekty psychické činnosti následkem infekčních nemocí, duševních chorob, úrazů hlavy, stavu po meningitidách a encefalitidách.

V návrhu katedry psychologie brněnské university se doporučuje, aby při každé škole byla otevřena školní poradna a ustavena stálá komise pro volbu povolání. Podle tohoto návrhu vede školní poradnu psycholog příslušné školy. Ve školní poradně provádí s rodiči individuální pohovory o konkrétních výchovných problémech, které mají se svými dětmi a které nelze vyřešit na běžných schůzích rodičovského sdružení. Svými odbornými zákroky nezbavuje rodiče odpovědnosti za výchovu, nýbrž aktivisuje jejich zájem o správnou výchovu a vede je k důslednosti ve výchovném působení. Bylo by třeba, aby psychologická péče o dítě byla kontinuitní na všech věkových stupních. Ve zdravotnictví, kterému je svěřena výchovná péče o děti do 3 let, zřizují se již místa pedagogických psychologů. Aby nevzniklo vakuum v psychologickém dohledu na vývoj dětí od 3 do 6 let, bylo by vhodné, aby školní psycholog kontroloval rovněž duševní vývoj dětí v mateřských školkách, které jsou umístěny v obvodu všeobecně vzdělávací školy, na níž by vyučoval. Kromě psychologické kontroly dětí by konsultoval s pedagogickými pracovníky příslušné školky o konkrétních výchovných problémech.

Komise pro volbu povolání má podle návrhu toto složení: ředitel školy, školní psycholog a zástupce lidové správy. Konsultujícími členy této komise jsou lékař a okresní pedagogický psycholog. Úkolem komise je ve spolupráci s učiteli a rodiči průběžně sledovat a hodnotit rozvoj schopností, zájmů a charakteru, a na základě takto získaných vědomostí je vychovávat k takovým povoláním, aby kromě osobnostních činitelů byly respektovány také ekonomické zájmy státu.

Popisy práce okresních pedagogických psychologů a krajských pedagogických psychologů a ústředního psychologa ani formami koordinace jejich činnosti a služebních vztahů se tu zabývat nebudu. Snad stačí jen znovu zdůraznit, že dobře zorganizovaná soustava školních a pedagogických psychologů v oblasti školní a mimoškolní výchovy může mít, kromě jiného, také pro úspěšnou prevenci chuligánství význam více než velký.

Půjde o to, aby nejen škola byla dílnou lidskosti, jako to chtěl Jan Ámos Komenský, ale aby dílnou lidskosti byla celá naše společnost. Nejdůležitější nástroj této dílny jsou bezesporu dětská a pedagogická psychologie ruku v ruce s pedagogikou.